

ЗАЦВЕРДЖАНА

Пaстaнoвa
Мiнiстэртвa aдукaцыi
Рeспублiкi Бeлaрусь
03.08.2023 № 230

**Вучэбная праграма факультатыўных заняткаў
«Беларуская мова: падагульняльны курс»
для XI класа ўстаноў адукацыі,
якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі**

**ГЛАВА 1
АГУЛЬНЫЯ ПАЛАЗЖЭННІ**

1. Дадзеная вучэбная праграма факультатыўных заняткаў «Беларуская мова: падагульняльны курс» (далей – вучэбная праграма) прызначана для XI класа ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі, і накіравана на паўтарэнне, падагульненне і сістэматызацыю звестак па асноўных раздзелах беларускай мовы.

2. Дадзеная вучэбная праграма разлічана на 33 гадзіны (па 1 гадзіне на тыдзень).

3. Мэта – паўтарэнне і падагульненне сістэматычнага курса беларускай мовы, падрыхтоўка вучняў да выніковай атэстацыі за перыяд навучання і выхавання на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі, а таксама да ўступных іспытаў.

4. Задачы:

сістэматызаваць і замацаваць веды, удасканаліць аналітыка-сінтэтычныя ўменні вучняў па ўсіх раздзелах курса беларускай мовы, іх арфаграфічную і пунктуацыйную пісьменнасць;

скарэкціраваць тыповыя для вучняў адхіленні ад нормаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы;

замацаваць і пашырыць веды вучняў пра тэкст, удасканаліць навыкі аналізу і стварэння тэкстаў розных тыпаў, стыляў і жанраў;

забяспечыць практычнае выкарыстанне лінгвістычных ведаў і ўменняў ва ўласнай маўленчай дзейнасці;

ствараць умовы для развіцця пазнавальнай актыўнасці, творчых здольнасцей, даследчых навыкаў;

садзейнічаць развіццю сродкамі мовы камунікатыўнай, духоўна-маральнай, грамадзянскай і мастацка-эстэтычнай культуры вучняў.

5. Рэкамендаваныя метады і прыёмы навучання і выхавання: гутаркі, дыспуты, урокі-камунікацыі, калектыўнае абмеркаванне; лінгвістычныя разборы, складанне падагульняльных схем і табліц, састаўленне алгарытмаў прымянення правіл; выступленні з паведамленнямі на лінгвістычную тэму; напісанне творчых работ, выкананне тэставых работ і іншае.

Перавага аддаецца такім відам дзейнасці, якія звязаны з выкананнем тэставых работ.

Мэтазгодна спалучаць франтальныя, групавыя, парныя і індывідуальныя формы навучання.

Выбар форм і метадаў навучання і выхавання вызначаецца педагагічным работнікам самастойна на аснове мэт і задач вывучэння пэўнай тэмы, сфармуляваных у дадзенай вучэбнай праграме патрабаванняў да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў з улікам іх узроставых і індывідуальных асаблівасцей.

Прыкладныя віды дзейнасці, якія мэтазгодна выкарыстоўваюць на факультатыўных занятках:

чытанне і аналіз тэкстаў розных тыпаў, стыляў і жанраў;

выкананне розных відаў пісьмовых работ (дыктанты, пераказы, пераклады, тэставыя работы і іншыя);

напісанне самастойных тэкстаў пэўнага стылю і жанру, тэкстаў на адну тэму ў розных стылях;

рэдагаванне тэкстаў розных стыляў, знаходжанне і выпраўленне маўленчых недахопаў, арфаграфічных, пунктуацыйных і граматычных памылак.

6. Вучні, якія асвоілі змест дадзенай вучэбнай праграмы, павінны:

6.1. ведаць:

прыметы тэксту, спосабы (віды) і сродкі сувязі сказаў і частак тэксту, функцыянальныя стылі маўлення, тыпы маўлення і іх кампазіцыйныя схемы;

нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы (арфаэпічныя, акцэнталагічныя, арфаграфічныя, лексічныя, фразеалагічныя, словаўтваральныя, марфалагічныя, сінтаксічныя, пунктуацыйныя, стылістычныя);

фанетычную сістэму і фанетычныя з'явы беларускай мовы; асаблівасці вымаўлення галосных, зычных гукаў і іх спалучэнняў;

прыметы адназначных і мнагазначных слоў, сінонімаў, амонімаў, антонімаў, паронімаў; прыметы фразеалагізмаў, іх значэнне і сінтаксічную ролю;

марфемную будову слова, словаўтваральныя і формаўтваральныя марфемы; віды асноў; асноўныя спосабы ўтварэння слоў;

паняцці марфалогіі, класіфікацыю часцін мовы; марфалагічныя прыметы розных часцін мовы;

сінтаксічныя адзінкі, іх тыпы;

6.2. умець:

рабіць сэнсавы і кампазіцыйны аналіз тэксту: вызначаць прыметы тэксту, фармуляваць яго тэму і асноўную думку, даваць загаловак; вызначаць спосабы (віды) і сродкі сувязі сказаў і частак у тэксце; вызначаць прыналежнасць тэкстаў да пэўнага тыпу, стылю і жанру маўлення;

адрозніваць гукі і літары, устанаўліваць паміж імі адпаведнасць;

вызначаць лексічнае значэнне слоў; размяжоўваць значэнні мнагазначных слоў, размяжоўваць значэнні амонімаў; падбіраць да слоў сінонімы, антонімы; адрозніваць лексічнае значэнне паронімаў; выяўляць фразеалагізмы ў сказах, тэкстах, тлумачыць іх значэнне, вызначаць сінтаксічную ролю, правільна выкарыстоўваць фразеалагізмы ў пэўным кантэксце;

вызначаць марфемную будову і спосаб утварэння слоў; правільна пісаць словы з арфаграмамі, абумоўленымі марфемнай будовай слова;

распазнаваць часціны мовы ў сказах, тэкстах на аснове іх сэнсава-граматычных прымет і сінтаксічнай ролі;

знаходзіць і выпраўляць арфаграфічныя памылкі;

вызначаць віды сінтаксічнай сувязі слоў у словазлучэннях, сінтаксічную функцыю слоў (словазлучэнняў) у сказе;

выяўляць у сказах сінтаксічныя канструкцыі, якія патрабуюць выдзялення знакамі прыпынку; знаходзіць і выпраўляць пунктуацыйныя памылкі;

успрымаць вуснае і пісьмовае маўленне, ствараць тэксты рознай жанрава-стылістычнай прыналежнасці, афармляць у адпаведнасці з нормамі сучаснай беларускай літаратурнай мовы;

6.3. валодаць:

арфаэпічнымі, акцэнталагічнымі, арфаграфічнымі, лексічнымі, фразеалагічнымі, словаўтваральнымі, марфалагічнымі, сінтаксічнымі, пунктуацыйнымі, стылістычнымі нормамі сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

ГЛАВА 2 ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

XI клас
(33 гадзiны)

Маўленне. Тэкст
(2 гадзiны)

Паняццi «мова» i «маўленне». Вiды маўленчай дзейнасцi: гаварэнне, слуханне, чытанне, пiсьмо. Культура вуснага i пiсьмовага маўлення. Нормы сучаснай беларускай лiтаратурнай мовы.

Тэкст як адзiнка мовы i маўлення. Прыметы тэксту: сэнсавая цэласнасць, тэматычнае адзiнства, разгорнутасць, паслядоўнасць, звязнасць, завершанасць. Загалолак. Спосабы (вiды) i сродкi сувязi сказаў i частак у тэксце.

Тыпы маўлення (апiсанне, апавяданне, разважанне), iх кампазiцыйныя схемы.

Фанетыка i арфаэпiя. Арфаграфiя
(5 гадзiн)

Фанетыка i арфаэпiя. Гукi беларускай мовы. Арфаэпiчныя нормы сучаснай беларускай лiтаратурнай мовы: нормы беларускага лiтаратурнага вымаўлення (вымаўленне галосных, зычных i спалучэнняў зычных).

Суадноснасць гукаў i лiтар.

Прызначэнне i гукавое значэнне лiтар е, ё, ю, я, i.

Склад i нацiск. Роля нацiску пры адрозненнi слоў i некаторых формаў слоў. Акцэнталагiчныя нормы сучаснай беларускай лiтаратурнай мовы.

Арфаграфiя. Арфаграфiчныя нормы сучаснай беларускай лiтаратурнай мовы.

Правапiс галосных о, э, а; е, ё, ю, я.

Правапiс спалучэнняў галосных у запазычаных словах.

Прыстаўныя галосныя, iх правапiс.

Зычныя цвёрдыя, мяккiя, зацвярдзелыя; глухiя, звонкiя, санорныя, свiсцячыя i шыпячыя. Iх вымаўленне i правапiс.

Вымаўленне i правапiс спалучэнняў зычных.

Зычныя [д]–[дз’], [т]–[ц’], iх вымаўленне i правапiс.

Прыстаўныя i ўстаўныя зычныя, iх правапiс.

Падоўжаныя зычныя, iх вымаўленне i правапiс.

Правапiс у i ў.

Правапiс мяккага знака i апострафа.

Правапiс вялiкай i малой лiтар.

Правапiс слоў разам, праз злучок i асобна.

Лексiка. Фразеалогiя
(1 гадзiна)

Слова, яго лексiчнае значэнне.

Адназначныя i мнагазначныя словы. Прамое i пераноснае значэннi слова.

Амонiмы, iх адрозненне ад мнагазначных слоў.

Сiнонiмы, антонiмы, iх роля ў маўленнi.

Паронiмы.

Фразеалагiзмы, iх роля ў маўленнi.

Лексiчныя, фразеалагiчныя нормы сучаснай беларускай лiтаратурнай мовы.

Марфемная будова слова. Словаўтварэнне і арфаграфія
(2 гадзіны)

Марфемы як структурна значымыя часткі слова.
Аснова слова.
Канчатак, нулявы канчатак.
Корань. Аднакаранёвыя словы і формы аднаго і таго слова.
Чаргаванне галосных і зычных у аснове слова.
Правапіс прыставак, якія заканчваюцца на зычны. Правапіс і, ы, й пасля прыставак.
Словаўтваральныя і формаўтваральныя марфемы.
Асноўныя спосабы ўтварэння слоў: прыставачны, суфіксальны, прыставачна-суфіксальны, бясуфіксны (нульсуфіксальны), постфіксальны, асноваскладанне, словаскладанне, абрэвіяцыя.
Складаныя словы, іх утварэнне і правапіс.
Складанаскарочаныя словы, іх утварэнне і правапіс.
Словаўтваральныя і арфаграфічныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Марфалогія і арфаграфія
(11 гадзін)

Часціны мовы як лексіка-граматычныя разрады слоў.
Самастойныя і службовыя часціны мовы. Пераход слоў адных часцін мовы ў іншыя.
Назоўнік як самастойная часціна мовы: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля. Пачатковая форма.
Агульныя і ўласныя назоўнікі. Правапіс уласных назоўнікаў.
Назоўнікі адушаўленыя і неадушаўленыя.
Назоўнікі канкрэтныя і абстрактныя, зборныя, рэчыўныя, іх лексічныя і граматычныя прыметы.
Род назоўнікаў. Назоўнікі мужчынскага роду, якія ўжываюцца для абазначэння асоб мужчынскага і жаночага полу. Несупадзенне роду некаторых назоўнікаў у беларускай і рускай мовах.
Лік назоўнікаў. Назоўнікі, якія маюць форму толькі адзіночнага ці толькі множнага ліку. Несупадзенне ліку некаторых назоўнікаў у беларускай і рускай мовах.
Склон назоўнікаў. Змяненне назоўнікаў па склонах.
Асновы назоўнікаў. Назоўнікі 1-га скланення, правапіс іх склонавых канчаткаў. Назоўнікі 2-га скланення, правапіс іх склонавых канчаткаў. Назоўнікі 3-га скланення, правапіс іх склонавых канчаткаў.
Правапіс склонавых канчаткаў назоўнікаў у множным ліку. Скланенне ўласных назоўнікаў. Рознаскланяльныя назоўнікі. Нескланяльныя назоўнікі.
Спосабы ўтварэння назоўнікаў.
Правапіс назоўнікаў з суфіксамі -ак-, -ык-, -ік-, -ачк-, -ечк-; мяккі знак перад суфіксамі -к-, -чык- і ў суфіксах -аньк-, -еньк-.
Складаныя назоўнікі, іх утварэнне і правапіс.
Правапіс не (ня-), ні з назоўнікамі.
Прыметнік як самастойная часціна мовы: агульнае значэнне, марфалагічныя прыметы, сінтаксічная роля. Пачатковая форма.
Якасныя, адносныя і прыналежныя прыметнікі, іх роля ў маўленні. Ступені параўнання якасных прыметнікаў, іх утварэнне і ўжыванне.
Утварэнне, ужыванне і правапіс прыналежных прыметнікаў. Скланенне якасных, адносных і прыналежных прыметнікаў.
Спосабы ўтварэння прыметнікаў. Прыметнікі з суфіксамі ацэнкі, сфера іх ужывання і правапіс.
Правапіс прыметнікаў з суфіксам -ск-. Правапіс -н-, -нн- у прыметніках. Утварэнне і правапіс складаных прыметнікаў. Правапіс не (ня-) з прыметнікамі.

Лiчэбнiк як самастойная часцiна мовы: агульнае значэнне, марфалагiчныя прыметы, сiнтаксiчная роля.

Разрады лiчэбнiкаў паводле будовы, значэння i граматычных прымет. Род i лiк некаторых лiчэбнiкаў. Скланенне, ужыванне i правапiс колькасных i парадкавых лiчэбнiкаў.

Спалучальнасць зборных лiчэбнiкаў у беларускай мове.

Займеннiк як самастойная часцiна мовы: агульнае значэнне, марфалагiчныя прыметы, сiнтаксiчная роля. Пачатковая форма.

Скланенне i правапiс займеннiкаў.

Утварэнне i ўжыванне займеннiкаў.

Дзеяслоў як самастойная часцiна мовы: агульнае значэнне, марфалагiчныя прыметы, сiнтаксiчная роля. Неазначальная форма дзеяслова (iнфiнiтыў), яе сiнтаксiчная роля.

Трываннi дзеяслова. Утварэнне i ўжыванне дзеясловаў закончанага i незакончанага трыванняў.

Лады дзеяслова. Дзеясловы абвеснага, умоўнага i загаднага ладу, iх значэнне, утварэнне, ужыванне i правапiс.

Часы дзеяслова, утварэнне i ўжыванне часавых формаў дзеяслова.

Змяненне дзеясловаў I i II спражэнняў. Рознаспрагальныя дзеясловы.

Спосабы ўтварэння дзеясловаў.

Правапiс дзеясловаў з суфiксами -ава- (-ява-), -ыва- (-iва-), -ва-. Правапiс не (ня-) з дзеясловами.

Дзеепрыметнiк як асобая форма дзеяслова: агульнае значэнне, марфалагiчныя прыметы, сiнтаксiчная роля.

Дзеепрыметнiкавы зварот, знакi прыпынку ў сказах з дзеепрыметнiкавымі зваротамi.

Скланенне поўных дзеепрыметнiкаў, правапiс iх склонавых канчаткаў. Поўная i кароткая формы дзеепрыметнiка.

Дзеепрыметнiкi незалежнага i залежнага стану, iх утварэнне.

Асаблiвасцi ўжывання дзеепрыметнiкаў у беларускай мове.

Правапiс суфiксаў дзеепрыметнiкаў залежнага стану прошлага часу -н-, -ен-, -ан-, -т-. Правапiс не (ня-) з дзеепрыметнiкамі.

Дзеепрыслоўе як асобая форма дзеяслова: агульнае значэнне, марфалагiчныя прыметы, сiнтаксiчная роля.

Дзеепрыслоўны зварот, знакi прыпынку ў сказах з дзеепрыслоўнымi зваротамi.

Дзеепрыслоўi незакончанага i закончанага трывання, iх утварэнне i правапiс.

Ужыванне дзеепрыслоўяў.

Правапiс не (ня-) з дзеепрыслоўямi.

Прыслоўе як самастойная часцiна мовы: агульнае значэнне, марфалагiчныя прыметы, сiнтаксiчная роля.

Ступенi параўнання якасных прыслоўяў, iх утварэнне i ўжыванне.

Правапiс прыслоўяў i спалучэнняў слоў, блiзкiх да прыслоўяў.

Правапiс не (ня-), нi з прыслоўямi.

Прыназоўнiк як службовая часцiна мовы. Невытворныя i вытворныя прыназоўнiкi. Прыназоўнiкi простыя, складаныя i састаўныя, iх правапiс.

Ужыванне прыназоўнiкаў у словазлучэннях, якiя перадаюць асаблiвасцi кiравання ў беларускай мове.

Злучнiк як службовая часцiна мовы.

Простыя i састаўныя злучнiкi, iх ужыванне.

Адзiночныя, парныя, паўторныя злучнiкi, iх ужыванне i правапiс.

Злучальныя i падпарадкавальныя злучнiкi, iх ужыванне.

Часцiца як службовая часцiна мовы.

Правапiс часцiц. Часцiцы не i нi, iх ужыванне i правапiс.

Выклiчнiк як асобая часцiна мовы.

Правапiс выклiчнiкаў.

Знакi прыпынку ў сказах з выклiчнiкамі.

Марфалагiчныя i арфаграфiчныя нормы сучаснай беларускай лiтаратурнай мовы.

Стылістыка
(1 гадзіна)

Функцыянальныя стылі маўлення (навуковы, афіцыйны, публіцыстычны, мастацкі, гутарковы), стылеўтваральныя моўныя сродкі.

Стылістычныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Сінтаксіс і пунктуацыя
(10 гадзін)

Словазлучэнне як сінтаксічная адзінка.

Галоўнае і залежнае словы ў словазлучэнні. Віды падпарадкавальнай сувязі слоў у словазлучэнні. Класіфікацыя словазлучэнняў па галоўным слове.

Асаблівасці дапасавання і кіравання ў беларускай мове (у параўнанні з рускай).

Сказ як асноўная сінтаксічная адзінка.

Тыпы сказаў па структуры, мэце выказвання і інтанацыі. Знакі прыпынку ў канцы сказаў.

Просты сказ. Парадак слоў у сказе. Развітыя і неразвітыя сказы.

Двухсастаўныя сказы. Дзейнік і выказнік, спосабы іх выражэння. Просты дзеяслоўны выказнік. Састаўны дзеяслоўны і састаўны іменны выказнікі. Сувязь выказніка і дзейніка, выражанага колькасна-іменным спалучэннем. Працяжнік паміж дзейнікам і выказнікам.

Даданыя члены сказа: азначэнне, дапаўненне, акалічнасць. Спосабы выражэння даданых членаў сказа. Прыдатак як разнавіднасць азначэння.

Аднасастаўныя сказы, іх будова. Няпоўныя сказы. Працяжнік у няпоўным сказе.

Сказы з аднароднымі членамі. Аднародныя і неаднародныя азначэнні. Абагульняльныя словы пры аднародных членах сказа. Знакі прыпынку ў сказах з аднароднымі членамі (з абагульняльнымі словамі і без іх).

Сказы са звароткамі. Спосабы выражэння зваротка. Неразвітыя і развітыя звароткі. Знакі прыпынку ў сказах са звароткамі.

Сказы з пабочнымі канструкцыямі. Знакі прыпынку у сказах з пабочнымі канструкцыямі.

Сказы з устаўнымі канструкцыямі. Знакі прыпынку ў сказах з устаўнымі канструкцыямі.

Сказы з адасобленымі членамі. Сказы з адасобленымі азначэннямі (дапасаванымі і недапасаванымі) і прыдаткамі. Знакі прыпынку ў сказах з адасобленымі азначэннямі і прыдаткамі.

Сказы з адасобленымі дапаўненнямі. Знакі прыпынку ў сказах з адасобленымі дапаўненнямі.

Сказы з адасобленымі акалічнасцямі. Знакі прыпынку ў сказах з адасобленымі акалічнасцямі.

Сказы з адасобленымі ўдакладняльнымі членамі. Знакі прыпынку ў сказах з адасобленымі ўдакладняльнымі членамі.

Сказы з параўнальнымі зваротамі. Знакі прыпынку ў сказах з параўнальнымі зваротамі.

Складаны сказ. Сінтаксічныя прыметы складанага сказа. Сродкі сувязі частак складанага сказа. Тыпы складаных сказаў.

Складаназлучаныя сказы, іх сінтаксічныя прыметы, будова. Сродкі сувязі частак у складаназлучаных сказах. Знакі прыпынку паміж часткамі ў складаназлучаных сказах.

Складаназалежныя сказы, іх сінтаксічныя прыметы, будова. Падпарадкавальныя злучнікі і злучальныя словы як сродкі сувязі частак складаназалежнага сказа. Складаназалежныя сказы з даданымі азначальнай, дапаўняльнай часткамі, акалічнаснай часткай месца, часу, умовы, прычыны, мэты, уступальнай, параўнальнай, спосабу дзеяння, меры і ступені. Складаназалежныя сказы з некалькімі даданымі часткамі. Знакі прыпынку паміж часткамі ў складаназалежных сказах.

Бяззлучнікавыя складаныя сказы, іх сінтаксічныя прыметы, будова. Знакі прыпынку паміж часткамі ў бяззлучнікавых складаных сказах.

Складаныя сказы з рознымі відамі сувязі частак, іх сінтаксічныя прыметы, будова. Знакі прыпынку паміж часткамі ў складаных сказах з рознымі відамі сувязі частак.

Простая і ўскосная мова як спосабы перадачы чужой мовы. Знакі прыпынку ў сказах з простаю мовай. Правілы замены простаю мовай на ўскосную.

Дыялог, яго афармленне на пісьме.

Цытаты, іх афармленне на пісьме.

Сінтаксічныя і пунктуацыйныя нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Падагульненне вывучанага
(1 гадзіна)